

Agnieszka Zielińska

Andrzej Kopiczko, "Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1525-1992"

Komunikaty Mazursko-Warmińskie 3 (277), 627-634

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

RECENZJE I OMÓWIENIA

Andrzej Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1525–1992*^{*}.

Ośmiotomowa seria publikacji dotyczących duchowieństwa diecezji warmińskiej to dzieło, któremu autor poświęcił wiele lat życia i swojej pracy naukowej. W 2009 r. wydana została przez Wydział Duszpasterski Kurii Metropolitarnej Archidiecezji Warmińskiej ostatnia z monografii ośmiotomowej serii autorstwa ks. Andrzeja Kopiczko poświęcona duchowieństwu katolickiemu diecezji. Wcześniejsze tomy wydawane były od 2000 r. Dwa pierwsze poświęcone były latom 1525–1821, trzy kolejne dotyczyły lat 1821–1845, zaś trzy następne obejmowały lata 1845–1992. Każdy okres był opisywany według tego samego przyjętego przez autora schematu. Część pierwsza była zawsze omówieniem socjologiczno-historycznym dziejów duchowieństwa warmińskiego, zaś część druga słownikiem biograficznym. Okres do 1945 r. oraz lata 1945–1992 zawierają dodatkowo katalog, który uznać można za materiał pomocniczy dla słownika. Taki układ, zachowany przez całą serię, jest przejrzysty i jasny dla czytelnika, co jest niewątpliwą zaletą publikacji.

We wstępie do części pierwszej (1525–1821) autor przedstawił stan badań nad duchowieństwem katolickim kapituły warmińskiej. Określił też cele publikacji. Przyjęte granice chronologiczne są jak najbardziej słuszne, gdyż z jednej strony dotyczą sekularyzacji zakonu krzyżackiego i przyjęcia protestantyzmu przez księcia Albrechta Hohenzollerna, z drugiej wydania bulli *De salute animarum*, a oba

^{*} A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1525–1821*, cz. 1, Rozprawy i Materiały. Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego nr 189, Olsztyn 2000, ss. 207; idem, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1525–1821*, cz. 2: Słownik, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn 2000, ss. 371; idem, *Katalog duchowieństwa katolickiego w diecezji warmińskiej (do 1945 roku)*, Wydział Duszpasterski Kurii Metropolitarnej Archidiecezji Warmińskiej, Olsztyn 2003, ss. 123 + mapy; idem, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, cz. 1: *Studium prozopograficzne*, Wydział Duszpasterski Kurii Metropolitarnej Archidiecezji Warmińskiej, Olsztyn 2004, ss. 368; idem, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, cz. 2: Słownik, Wydział Duszpasterski Kurii Metropolitarnej Archidiecezji Warmińskiej, Olsztyn 2003, ss. 334; idem, *Katalog duchowieństwa katolickiego diecezji warmińskiej (1945–1992)*, Wydział Duszpasterski Kurii Metropolitarnej Archidiecezji Warmińskiej, Olsztyn 2006, ss. 107 + mapy; idem, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1945–1992*, cz. 1: *Studium prozopograficzne*, Wydział Duszpasterski Kurii Metropolitarnej Archidiecezji Warmińskiej, Olsztyn 2009, ss. 320; idem, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1945–1992*, cz. 2: Słownik, Wydział Duszpasterski Kurii Metropolitarnej Archidiecezji Warmińskiej, Olsztyn 2007, ss. 344.

te wydarzenia wpłynęły na zmianę obszaru diecezji. W rozdziale pierwszym autor omówił skład osobowy duchowieństwa. Zwrócił uwagę na grupy funkcyjne, omówił też pochodzenie społeczne i terytorialne księży oraz drogi awansów kościelnych. W rozdziale drugim zajął się wykształceniem i święczeniami duchownych, scharakteryzował proces przygotowania do kapłaństwa, poziom wykształcenia księży, przebieg i procedurę święceń kapłańskich, jak również stowarzyszenia kapłańskie, których celem było pogłębianie pobożności i wzajemna pomoc. Rozdział trzeci poświęcony jest problemom duszpasterstwa i działalności naukowej. Autor zaprezentował tu bardzo dokładnie, pomijane często w literaturze, zagadnienia dotyczące obowiązków księży w kwestii duszpasterstwa i kaznodziejstwa, ale także udokumentował szeroko rozumiane piśmiennictwo duchownych. Wymienił liczne prace o treściach religijnych, historycznych, w tym również o charakterze kronikarskim, biografistycznym, jak również dzieła poetyckie, prace filozoficzne, rozprawy prawnicze czy też publicystyczne, publikacje z zakresu medycyny oraz alchemii. Ksiądz Kopiczko pochylił się również nad bibliotekami, które prowadzone były przez duchownych, a które odgrywały wielką rolę w kształceniu księży. Trafnie zwrócił uwagę na działalność świecką, w tym głównie polityczną i dyplomatyczną duchownych diecezji warmińskiej. W rozdziale czwartym zajął się omówieniem życia moralnego i dobroczynności duchowieństwa. W pierwszej kwestii zauważył przede wszystkim niezbyt chwalebny obraz duchowieństwa w kontekście rozumienia głównych prawd wiary, jak również zaniedbania związane z odprawianiem Mszy św. czy też nieprzestrzeganie celibatu oraz nadużywanie alkoholu. Opisał też związki z protestantami. Autor zwrócił jednocześnie uwagę na fakt, że popularne w diecezji warmińskiej było zakładanie fundacji, przekazywanie pieniędzy na zbożne cele, w tym na odbudowę, renowację i wyposażenie kościołów oraz kaplic, zakładanie beneficjów, wspieranie finansowe szpitali i biednych, fundowanie stypendiów. Ksiądz Kopiczko przeanalizował też niezwykle ciekawe testamenty duchownych diecezji warmińskiej, przytoczył najbardziej interesujące ich fragmenty. W rozdziale piątym autor zajął się szczegółowo uposażeniem poszczególnych grup duchowieństwa.

Oprócz streszczenia publikacji w języku niemieckim czytelnik znajdzie tu też obszerną bibliografię wykorzystanych źródeł rękopiśmiennych, drukowanych oraz literatury. Tekst opatrzony jest niezbędnymi tabelami i wykresami. W części opisowej, jak i słownikowej, wykorzystane zostały m.in. protokoły wizytacji biskupich, *acta episcopalia* i *acta capitularia*.

Niezwykle cenna jest część druga – słownikowa, w której autor zawarł biogramy duchownych diecezji warmińskiej. Słownik za lata 1525–1821 zawiera aż 2350 biogramów. Czytelnik ma możliwość zapoznania się z mnóstwem infor-

macji łącznie z danymi dotyczącymi rodziców, przynależności społecznej, czasu i miejsca nauki, dat święceń, nazwisk szafarzy, miejsca pracy duszpasterskiej, uzyskanych stopni naukowych i godności, zaangażowania w życie społeczne, polityczne i naukowe. Biogramy ułożone są w kolejności alfabetycznej. Pod każdym biogramem znajdują się źródła. Na końcu słownika umieszczony jest dodatkowo indeks miejscowości, w których pracowali duchowni warmińscy.

Podobny układ treści obowiązuje w trzytomowym opracowaniu dotyczącym lat 1821–1945. W tym przypadku dolna cezura czasowa dotyczyła wspomnianej już bulli papieskiej z 1821 r., zaś górna – zakończenia II wojny światowej. Część pierwsza, wydana w 2004 r., nazwana została studium propozograficznym. Układ treści pozostał podobny, choć rozdziałów było tutaj siedem, zostały one też nieco rozbudowane. Zachowano jednak układ problemowy. W rozdziale pierwszym ks. Kopiczko omówił terytorium i granice diecezji, w tym rozwój sieci parafialnej i dekanalnej. W rozdziale drugim przedstawił szczegółowo duchowieństwo warmińskie jako grupę socjalną, ukazał tu drogi awansów, relacje między wiekiem a sprawowanym urzędem. W rozdziale trzecim zajął się wykształceniem i przygotowaniem do święceń. Bardzo pomocne dla zobrazowania sytuacji stały się analizy statystyczne zaprezentowane w formie tabel i wykresów. Autor nie poprzestał jedynie na omówieniu życia seminaryjnego, ale dał czytelnikowi obszerny wykład na temat troski o powołania, wskazując na konwikty zakładane przez biskupów w celu ułatwienia przygotowania się do studiów. Przeanalizował także dalsze drogi naukowe księży, którzy ukończyli seminarium. Dowiadujemy się więc kto kontynuował studia, kto uzyskał doktorat, kto w końcu zdawał egzaminy wikariuszowskie czy proboszczowskie. Ksiądz Kopiczko zwrócił też uwagę na różne formy doskonalenia i dokształcania księży w zakresie teologii i duszpasterstwa, w tym m.in. różnego typu konferencje. Wyczerpująco omówił zagadnienie ćwiczeń duchowych, w tym rekolekcje kapłańskie, spowiedź, jak również różnorakie zalecenia dotyczące życia codziennego księży, ich ubioru, mieszkania, jedzenia czy też zachowania w stosunku do kobiet. Zwrócił też uwagę na istnienie i działalność stowarzyszeń kapłańskich. Rozdział czwarty i piąty poświęcony został szeroko rozumianej problematyce duszpasterskiej. Rozdział czwarty traktuje o duszpasterstwie podstawowym, za które autor uznał odprawianie liturgii, udzielanie sakramentów, katechizację, ale także działalność charytatywną, udział w różnego rodzaju stowarzyszeniach katolickich, np. robotniczych, młodzieżowych, kulturalnych, czytelniczych, studenckich. W rozdziale piątym z kolei omówił zaangażowanie duszpasterzy w sprawy polityczne w celu obrony katolicyzmu i praw Kościoła oraz ich opozycyjne stanowisko wobec różnych form totalitaryzmu. W rozdziale szóstym podjął się opisanie kwestii zazwyczaj pomi-

janych w publikacjach, a dotyczących uposażenia duchowieństwa. Zajął się tutaj również niezwykle ciekawym tematem sposobu wypoczywania księży, funkcjonowania ich podczas choroby i w okresie starości, a także odznaczeniami i jubileuszami, które były wyrazem uznania dla pracy duchownych i uwieńczeniem ich działalności. W rozdziale siódmym ks. Kopiczko przedstawił losy duchownych warmińskich po II wojnie światowej, zarówno w diecezji warmińskiej, jak i na terenie zachodnich i wschodnich Niemiec. Studium prozopograficzne zawiera też zakończenie, które stało się podsumowaniem badań, obszernie streszczenie w języku niemieckim, bibliografię, wykaz skrótów, spis 24 tabel i 10 wykresów oraz aneksy, w których autor wylicza duchownych represjonowanych w okresie nazizmu oraz katechetów w gimnazjum braniewskim.

Ponownie, jak dla okresu 1525–1821, tak i tutaj drugą częścią monografii stał się obszerny słownik biograficzny, który zawiera opis życia 1146 duchownych. Biogramy są różnej wielkości, co wynikało, jak należy sądzić, z ilości źródeł oraz z zakresu działalności poszczególnych duchownych. W słowniku znalazło się też 425 fotografii, które autor odszukał w zbiorach archiwalnych oraz innych opracowaniach. Tym razem ks. Kopiczko nie zamieścił na końcu indeksu miejscowości, w których pracowali księża. Tę rolę świetnie spełnił natomiast *Katalog duchowieństwa katolickiego w diecezji warmińskiej (do 1945 roku)*, w którym za podstawę trafnie przyjęto wykaz parafii z 1940 r., uzupełniony jednak o placówki duszpasterskie, które przyłączono do diecezji warmińskiej w XIX i XX w. Katalog ma bardzo jasny dla czytelnika układ. Parafie zostały uszeregowane alfabetycznie. Po nazwiskach duchownych znalazła się data rozpoczęcia pracy. Inne informacje znajdują się w słowniku. Na końcu Katalogu czytelnik może znaleźć też alfabetyczny spis polskich i niemieckich nazw parafii oraz mapy przedstawiające terytorium i sieć kościołów diecezji warmińskiej na przestrzeni dziejów, aż do pierwszej połowy XX w.

Opisując ten okres, autor ponownie posługiwał się bardzo bogatą bazą źródłową. Wykorzystał obszernie m.in. akta personalne księży, teczki parafialne, księgi metrykalne, Akta Ambasady RP w Berlinie, Akta konsulatów RP w Królewcu, Kwidzynie i Olsztynie oraz dokumenty Urzędu do Spraw Wyznań. Opracowane materiały pochodziły z różnych archiwów na terenie Polski i Niemiec.

Dokładnie taki sam układ mamy w przypadku opracowania lat 1945–1992. Stało się ono kontynuacją opisu duchowieństwa warmińskiego po II wojnie światowej. W tym przypadku dolną granicę czasową stanowiła II wojna światowa, a górną – podniesienie rangi diecezji warmińskiej do arcybiskupstwa i utworzenie metropolii warmińskiej. Zaznaczyć należy, że trzytomowe opracowanie duchowieństwa warmińskiego okresu powojennego jest pierwszym w historiografii.

Autor jednak świetnie poradził sobie z problemami źródłowymi, które zgotowała II wojna światowa. Starał się ustalać losy księży, którzy swoją posługę kapłańską rozpoczęli przed wojną w innej diecezji. W opracowaniu zawarł również daty podjęcia obowiązków duszpasterskich przez księży na terenie diecezji warmińskiej, ich drogę do kapłaństwa, a czasami także losy wojenne, w tym zaangażowanie w działalność konspiracyjną.

Ponownie część pierwsza stała się studium prozopograficznym. Poszczególne rozdziały poprzedził wstęp. Układ treści w rozdziale pierwszym pozostał w zasadzie niezmienny. Omówiono w nim podział dekanalny oraz rozwój sieci parafialnej. Zdecydowanie rozbudowany został natomiast rozdział drugi, w którym duchowieństwo przedstawione zostało jako grupa socjalna. Autor podał tutaj liczbę duchownych, ich pochodzenie terytorialne, grupy funkcyjne, a także godności w kapitułach na terenie diecezji/archidiecezji warmińskiej, godności w kapitułach kolegiackich, obecnie należących do innych diecezji, inne kapituły i godności papieskie. Rozdział trzeci poświęcony został wykształceniu księży i święceniom, drodze do kapłaństwa, trosce o powołania i tworzeniu niższych seminariów. Autor skupił się też na różnych sposobach pogłębiania wiedzy przez duchownych, w tym w Studium Pastoralnym. Omówił procedury związane z egzaminami wikariuszowskimi i proboszczowskimi. Szczegółowo przedstawił organizowane konferencje dziekanów (kongregacje), które zwoływane były dwa razy do roku w zależności od potrzeby i służyły przekazywaniu informacji oraz omawianiu bieżących problemów i wyzwań duszpasterskich. Zajął się też konferencjami dekanalnymi i rejonowymi. Podjął również temat kursów duszpasterskich i katechetycznych jako form dokształcania księży oraz studiów akademickich, które podejmowane były przez niektórych kapłanów w różnych ośrodkach uniwersyteckich. Dane na temat studiujących księży zostały usystematyzowane w tabelach statystycznych. Ujęci są w nich również duchowni, którzy uzyskali tytuł doktora, habilitację i tytuł profesorski. Księża Kopiczko interesowały także rekolekcje kapłańskie i ćwiczenia duchowe oraz stowarzyszenia kapłańskie, w tym: Papieska Unia Misyjna Duchowieństwa i Unia Apostolska Kleru. Rozdział czwarty traktuje o duszpasterstwie i działalności naukowej. W polu zainteresowania autora znalazła się służba Boża i nabożeństwa okolicznościowe, kaznodziejstwo i katechizacja, a także działalność charytatywna i duszpasterstwo w szpitalach. W odniesieniu do tego okresu ks. Kopiczko zajął się też pracą duchownych w różnorodnych wydziałach, radach i komisjach, które w wymierny sposób wpływały na ich działalność. Autor podjął też temat księży zatrudnionych w diecezjalnych wydawnictwach, archiwum i bibliotece. Opisał też szczegółowo problematykę posługi duszpasterskiej wobec żołnierzy, przedstawia-

jąc sylwetki kolejnych kapelanów, a także problem powoływania alumnów do wojska. Wreszcie w rozdziale tym skupił się na działalności naukowej księży, ich pracy na uniwersytetach, a także spuściznie literackiej. Ostatni rozdział poświęcony został sprawom dnia codziennego, czyli uposażeniu księży i obciążeniom finansowym Kościoła. Autor zwrócił uwagę na wykorzystywanie polityki finansowej przez państwo do walki z Kościołem katolickim. W zaprezentowanych tabelach możemy prześledzić dochód roczny proboszczów oraz rektorów kościołów i wikariuszy wobec ustaleń Ministerstwa Finansów z poszczególnych lat. Ksiądz Kopiczko zwrócił uwagę na troskę o duchownych-emerytów, a także o placówki parafialne niesamowystarczalne, którym niezbędna była pomoc finansowa. Czytelnik otrzymał także niezwykle ciekawy wykład na temat stosunków i napięć między Kościołem a władzami państwowymi, dotyczący głównie represji stosowanych wobec duchownych. Autor podał konkretne przykłady represjonowanych księży, pełne bardzo szczegółowych informacji na temat ich losów. Księża poddani represjom w latach 1945–1963 ujęci zostali w tabelę. Zamieszczono też w niej główne oskarżenia wobec nich. Również w tabeli zaprezentowano dane statystyczne na temat rzekomo wrogiej działalności duchowieństwa diecezji warmińskiej w latach 1945–1963. Ksiądz Kopiczko zajął się też kwestią „współpracy” duchownych ze Służbą Bezpieczeństwa. Omówił jej różne formy, w tym dwie podstawowe, z których pierwszą było zaangażowanie w ruch tzw. księży patriotów, zaś drugą działalność tajnych współpracowników. Trzeba tu nadmienić, że realizując ten trudny temat autor zrezygnował z podawania nazwisk duchownych, uwikłanych w różnym wymiarze w kontakty z aparatem represji. Studium prozopograficzne zawiera również obszerne zakończenie oraz streszczenie w języku niemieckim. Autor zaopatrzył też publikację w spis tabel, których w całym tomie znalazło się 130. W aneksie zawarte są natomiast korekty dotyczące miejsca urodzenia poszczególnych księży, a także mapa przedstawiająca podział diecezji warmińskiej na dekanaty i parafie w 1974 i 1994 r.

Część druga opracowania dotyczącego lat 1945–1992 to ponownie słownik, który zawiera 1011 biogramów księży. Ponieważ okres powojenny charakteryzował się wielkimi procesami migracyjnymi, dlatego też czytelnik natknie się tu może też na kapłanów wyświęconych wcześniej i pracujących poza diecezją. W biogramach tych autor bardzo wnikliwie przebadał i przedstawił represje wobec duchownych ze strony Związku Radzieckiego, Niemiec hitlerowskich oraz aparatu bezpieczeństwa i sądów w naszym kraju. Autor obszernie korzystał z akt Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie i Białymstoku, lecz, jak zastrzeżę we wstępie do słownika, nie zamieścił w bibliografii sygnatur wykorzystanych materiałów. Nie chciał w ten sposób stwarzać pretekstu do podejrzeń

i pomówień. Nie wykorzystał teczek personalnych żyjących księży, które znajdowały się w kancelariach kurii biskupich. Zabieg ten w kontekście tematyki całej ośmiotomowej serii należy uznać za jak najbardziej właściwy. Do słownika nie został dołączony wykaz miejscowości, w których pracowali duchowni, gdyż jego rolę znowu pełni *Katalog duchowieństwa katolickiego diecezji warmińskiej 1945–1992*. Dołączono tu natomiast fotografie 261 duchownych, którzy zmarli po 1946 r. Słusznie autor zajął się zgromadzeniem przede wszystkim fotografii nieżyjących księży.

W *Katalogu* najważniejsze stały się znowu zestawienia proboszczów i wikariuszy, którzy pracowali w poszczególnych placówkach na terenie diecezji. Tym razem na początku zamieszczono dodatkowo wykazy księży, którzy sprawowali różne funkcje w administracji diecezji lub byli członkami Kapituły Katedralnej. Autor wyróżnił tutaj rządców diecezji, biskupów pomocniczych, wikariuszy generalnych (bez sakry biskupiej), Kanclerzy Kurii Biskupiej, Oficjałów Sądu Biskupiego, Rektorów Wyższego Seminarium Duchownego „Hosianum”, Prepozytów Kapituły Katedralnej, Dziekanów Kapituły Katedralnej, Kanoników rzeczywistych Kapituły Katedralnej oraz Kanoników honorowych Kapituły Generalnej. Na końcu *Katalogu* czytelnik znajdzie mapy niezbędne w analizie zmian terytorialnych diecezji warmińskiej oraz ukazujące podział na dekanaty i parafie. Są to mapy przedstawiające: zmiany granic diecezji w XIX i XX w. (do 1945 r.), terytorium diecezji warmińskiej po II wojnie światowej (według mapy z 1970 r.), terytorium diecezji warmińskiej z podziałem na dekanaty (według mapy z 1970 r.), parafie diecezji warmińskiej w 1951 r., rozmieszczenie kościołów i kaplic w powiatach na terenie diecezji warmińskiej około 1975 r., podział na dekanaty i parafie w 1974 r., podział na dekanaty w 1984 r., sieć parafialną w 1985 r., placówki greckokatolickie w diecezji warmińskiej w 1990 r., podział na dekanaty i parafie w 1994 r. oraz podział na diecezje dla całej Polski po 1992 r. Zamieszczenie map ma niebagatelne znaczenie dla dobrego zrozumienia treści studium prozopograficznego, ale przede wszystkim dla umiejscowienia w przestrzeni geograficznej przemieszczeń poszczególnych duchownych, których biogramy umieszczone zostały w słowniku.

Przygotowując trzy tomy opisujące duchowieństwo warmińskie w okresie 1945–1992, autor dokonał bardzo obszernej kwerendy źródłowej w Archiwum Akt Nowych Archidiecezji Warmińskiej, Instytucie Pamięci Narodowej, Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Archiwum Państwowym w Olsztynie. W IPN autor przeglądałteczki dokumentów dotyczących represji po 1945 r., w AAN badał głównie materiały wytworzone przez Urząd do Spraw Wyznań, w tym Wydział do Spraw Wyznań w Olsztynie. Wykorzystał również różne periodyki, w tym „Warmińskie Wiadomości Diecezjalne”.

Tę ośmiotomową serię uznać należy za niezmiernie potrzebną i ciekawą, utrzymaną na bardzo wysokim poziomie naukowym. Książk prof. Andrzej Kopiczko zebrał tu niezwykle obszerny materiał źródłowy, który wbrew pozorom zainteresować może zapewne nie tylko historyków, ale również wszystkie osoby żywo związane z duchowieństwem diecezji warmińskiej i zatroskane o los Kościoła. Cała seria publikacji jest niewątpliwie wypełnieniem wielkiej luki w dotychczasowej wiedzy na temat duchowieństwa diecezji warmińskiej. Ta sama konstrukcja treści zastosowana dla trzech okresów wprowadza niezbędny porządek w tak ogromnym materiale. Seria publikacji jest ukoronowaniem wieloletniej pracy i czasochłonnej kwerendy źródłowej. Zachowana przez całą ośmiotomową serię ta sama szata graficzna jest dużą zaletą estetyczną i pozwala na automatyczną rozpoznawalność serii.

Publikację należy uznać za bardzo ważną, zawierającą pełne spojrzenie na przeszłość diecezji warmińskiej i życie oraz działalność pracujących w niej duchownych.

Agnieszka Zielińska

Wiesław Sieradzan, *Bernhard Schmid (1872–1947). Księgozbiór prywatny ostatniego niemieckiego konserwatora zabytków w Malborku. Próba rekonstrukcji*, Muzeum Zamkowe w Malborku, Malbork 2011, ss. 128, il. 26, aneks źródłowy do IV rozdziału, Zusammenfassung, wykaz źródeł i literatury.

Profesor Wiesław Sieradzan zainteresował się problematyką spuścizny po Bernhardzie Schmidzie przeszło dziesięć lat temu, kiedy pracował nad edycją atlasu historycznego miasta Malborka¹. W trakcie kwerendy natknął się na znaczną liczbę książek należących do prywatnej biblioteki Schmida. Badany księgozbiór przez kilkadziesiąt lat służył głównie historykom toruńskim, stanowił podstawę dla autora pierwszej polskiej monografii Malborka², nie był jednak przedmiotem oddzielnego zainteresowania.

Celem omawianej publikacji jest próba ustalenia liczby książek, będących w posiadaniu Schmida do początku 1945 r. oraz charakterystyka tego księgozbioru. Kwerendą archiwalną i biblioteczną autor objął instytucje naukowe w Toruniu,

¹ *Atlas historyczny miast polskich*, t. I: *Prusy Królewskie i Warmia*, pod red. A. Czacharowskiego i R. Czai, z. 5 oprac. hist. W. Długokęcki, W. Sieradzan przy współpracy M. Mierzwińskiego, oprac. kartograficzne D. Chwialkowski, A. Noryskiewicz, W. Sieradzan, Toruń 2002.

² K. Górski, *Dzieje Malborka*, Gdańsk 1973.